

רב האי גאון.

האחרון בתקופת הגאונים, רב האי בן רב שרירא, נולד בשנת ת"ש (940) ויארך ימים עד שנת תשצ"ח (1038). האדם הגדול הזה, אשר כמוהו לא היה בכל הגאונים הקדמונים (מלבד רב סעריה גאון), היה מגדולי היהוש בישראל, מצאצאי הנשיאים ראשי הגולה שבבבל, מורע דוד בן ישי מלך ישראל. הוא היה חכם גדול כחכמת התורה, ולאורו הלכו דורשי התורה ממזרח שמש ועד מבואו¹, ולא היה בכל הגאונים סורה חכם אשר העשיר את ספרות ישראל כמוהו בתורתו ובחכמתו. בתשובותיו הרבות, הנכונות והמחוכמות, דאג לזנינו בתור אמן גדול בהלכה אשר לא יקלא ממנו דבר; וגם בעניני אגדה הצטיין בבקורתו החדה והמחוכמת. מלבד תשובותיו כתב גם פירושים על הגמרא, המעידים על שכלו הישר ועל הדרך המדעי וההגיוני שבתר בלמוד התלמוד (בידינו נשארו רק פירושו על סדר טהרות). מלבד תשובותיו ופירושו חקר גם ספרים מיוחדים בדברי הלכות בודדות; הספרים האלה כתב בלשון ערבית, ואחרי מותו תורגמו עברית (הלא הם ס' 'מקח וממכר', ס' 'המשכון', משפטי התנאים, שערי שבעות, ועוד). אבל גדלו בתורה ורוב חסידותו לא מנעו אותו לעסוק בכל דבר חכמה, ור' שמואל הגניז מעיד עליו כי, בכל חכמה יפיסיה אחו² וגם כל ספריו ועידו על רוחב ידיעותיו במילוסופיה ובכל דברי מדע. גם בחכמת הלשון הגדיל לעשות, ויחבר פירושים על המקרא לפי פשוטם (אך פירושו אכרו ממנו). גם גסה את חכו בשירים ובפיוטים, ומשיריו הכי נכבד השיר הלמודי, מוסר השכל³, אשר ממנו נביא דוגמאות להלן (ואולם יש חוקרים המסקקים בזכותו של רב האי על שיר זה). בשיר הזה יביע את דעותיו במדות המוסר ועל כל הדברים הנוגעים בחיי האדם המוסריים, המדיניים, הדתיים והחברתיים. השיר כתוב בתווים שקולים (קפ"ט תווים בו) על משקל יתר ושתי תנועות, יתר ושתי תנועות ויתד ותנועה. כאשר יתיב תוכן שיר כזה אין בו פואיזיה רבה, אבל יפה ונעלה הוא מצד המדות, היקרות המובעות בו כלשון צחה בלי סכל המליצה היתרה. מדברי ימי חיו נודע לנו רק כי ישב על כסא הגאונות כפוסכדיא (כבבל) ארבעים שנה, ואשתו היתה בת הגאון רב שמואל בן חפני, ובנים לא השאיר אחריו. אבל שמו נשאר לזכרון, לתהלה ולתפארת עד דור אחריו.

משיר מוסר השכל.

יָרָא הָאֵל בְּנֵי הָרְשִׁיט אֲמָרֵי,	
לָכֵה קוֹמֵה וְשִׁמְשָׁה מֵאֲמָרֵי	— — —
וְהִתְרַע בְּאֲצִילֵי עִם פְּלִילִים	
דְּבַק בְּהֵם וְאֵל תִּמְ אֵל בְּסִילִים	— — —
וְקָנָא בָּם בְּכָל שְׂבָתָה וְגוֹרָה,	

בְּכִיֶּךָ אֵל תִּקְנָא בְּחִכְךָ ¹	
בְּמִלְחָ פֶת אֲכֹל וְרַעָה עֲשִׂים	
וְאֵל תִּשְׁאַל אֲנִיָּה מְנַרְיָכִים ²	— — —
וְאֵל תִּישָׁן וְהִבֵּט אֵל נְמִלָּה	
וְאֵל נָא רְגִלְךָ תְּהִי עֲצִלָּה	— — —

1 קנא כחכמתו, אבל לא כממונו. — 2 המתק במועט ואל תבקש נדבות.

ואם ⁷ תתאן בלא שלוח אכילה? —
 וטובה פת חרבה מבלולה ⁸ — — —
 ולמד נא לבניה מלאכה
 תהי להם ליום מחר ערוכה — — —
 ואם יגד לה דבר ידעתו ⁹
 רצה ושמע כאלו לא שמעתו.
 ואם תדע בסוד רש וחבר
 יהי לו בטנה מטמון וקבר.
 ואם תאהב ענות שיר בנדיבים
 דעה כי אז תהי עונה בזבים ¹⁰ — — —
 ואל תאכל לשקעה תוך נותך
 ותשכח שאלך על דל דלתך ¹¹ — — —
 ומנער בחר רש אמנה
 אשר תמצא בקל רנע ועונה ¹².
 ואל תבטח בסוני לב ורקים
 ושואלים על שלומך בשונקים,
 וקראו בעת עשרך באויבים
 ויהפכו בדלותך לאויבים — — —
 בני אדם קים גדול ורחביד
 שמר נא אל תהי כא בו ותמערד — — —
 ואל תאכל עדי תתאן ותרעב,
 יטוב מאכלך או ונערב.
 ואם את שבעך תקל מאומה
 אזי תיטב לענייה תנומה ¹³ — — —

ואם לרדוש מוונך מנותך
 תהי יוצא, זכר נא בת-בריתך ¹;
 ראה יונה בנודה אל מוונה
 תהי שכה ביומה אל מלונה,
 ואם ירחיק נדוד גשר ללחמו
 בעוד יומו יבקש לו מקומו — — —
 בנמיה ² אהב אשת געורים
 ודוניה בלבך שים קשורים — — —
 ואם תוליד לה בניים וקנות,
 בכל עת ישרם, אכן בענות ³;
 קנה להם בקל בחד ספרים
 ושים להם מלמד מנעורים
 ותענה תעניק לרב בהונך
 אשר תתן ושתעניק לבנה ⁴ — — —
 מלאכתך תהיה באסת נכונה
 ומאונך בצדק ואמנה — — —
 ואם שקיר יהי לה ועבדך
 חשוב אותו באלו הוא ילידך;
 ואם תקל לעבודתו לא אט לו ⁵;
 ושלם חיש שקירותו ופגעלו — — —
 וכל מקרב אשר תכתב קרא ⁶
 ואל ומצא לה איש בו חמאה — — —
 ואם תקנה נכסים, אז דאנה
 תהי קנה ולא נחת ופונה;

1 ואם תצטרך לנדוד מבייתך (ננה) לבקש פרנסה, זכר את אשתך ושוב אליה מהר. — 2 בכל יומי. — 3 יצר את בניך אבל ברחמים והניחה. — 4 מה שתתן ל"רב" הוא פתנה לבנה. — 5 אם השכיר מתרשל בעבודתו, לאט לו ואל תמהר לקצוף עליו; אבל דשלם לו שכרו אל תחזר. — 6 צווי כמו "שמעה". — 7 האם? ואולי ציל: "ואל". — 8 הבלולה בשמן ואי, שרזה בה. — 9 איך כבר ידעתו, ככזו רצה ושמע וכו'. — 10 כי לא תמלט מחנוף ומשקר בספרך תהלתם. — 11 אל תאכל לשבעה ותשכח את השואל לחם על פתח ביתך (דל, כמו "ד שפתי"). — 12 אשר ימצא ונענה לך ככד עת. — 13 ואם תאכל רק מעט, אז תישן יותר טוב.

וכל תעמוד עלי חוקי בור ושוקה — — —
 וכל דבר אשר מאל יהי בא
 רצה בו ואמר גם זאת לטובה — — —
 קנה דירה לך בינות ישרים
 וסורה מגנות חוקדים וצרים — — —
 ונדבת לב יקרה היא ונאוה
 ואחות לנדבה העונה — — —
 וכל נגר אשר אין לו תבונה
 הלא הוא כבהמה באמונה — — —
 ודבר האמת, תיבך ותוקה,
 ואם אין תהי קלון מחכה — — —

מבקש ממך ריב אל תדינו
 ובים אל תהי בא תוך שאוני — — —
 לשונך שים בפיה נאקרה
 וקאלם הנה בין החבורה.
 ואל תרפה ארי אסור כחבלך²
 ואם אותו תשלח נאכלך — — —
 זרע טובה, תהי קוצר נשימה
 ומשכרתך תהי מאל שלמה — — —
 ואל תבוש לך ללמוד ולדרוש
 הנה ונכ להקדם אז תהי ראש — — —
 וסור מדין וממרון בקרה

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

¹ אל תדין עם איש המתענה לך ומחרחר ריב, כי לא טוב לבא כים בעת שהוא רועש ווועק, —
² הכונה אל הלשון. — ³ שפת, פי בור.